

ИСТОРИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ГЛОБАТА ПО
БЪЛГАРСКОТО НАКАЗАТЕЛНО ПРАВО*Розалина Николова*HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE FINE TO
THE BULGARIAN CRIMINAL LAW*Rozalina Nikolova*

Abstract: *The article analyses the historical development of the fine to the Bulgarian criminal law. It lists the evolution from the vendetta in the ransom to the fining as a punishment. The article considers the fine as a applied sanction in the Ottoman criminal law of 1858, the Criminal Law of 1896, the Criminal Law of 1951, the Criminal Code of 1956, the Criminal Code of 1968 and her application today.*

Key words: *fine, ransom, vendetta, crime, punishment.*

Глобата е парично наказание. Исторически тя е преобразеният откуп в полза на държавното съкровище (фиска) с по-широко и публично наказателно значение¹.

Първото наказание, което се прилага в най-старата история на България е кръвната мъст (частното отмъщение, самосъдът, *ius talionis*). С развитието на обществото в икономическо отношение се появява системата на откупа (*compositio*, композициите), която започва да замества кръвната мъст. Частното отмъщение и откупът се прилагат и след създаването на българската държава, но след покръстването и със засилването на държавната власт се наблюдава преход от откупа като частноправна санкция към глобата като наказание, което се налага от държавата.

В най-ранните исторически епохи наказанието за извършено престъпление се налага по инициатива на засегнатия, респ. на неговия род. Престъпникът се наказва по пътя на частното отмъщение. Пострадалият, респ. семейната общност, трябва да отговори на удара с удар или, както се казва в Мойсеевия закон: „Глава за глава, око за око и зъб за зъб“. Осъществяването на частното отмъщение възстановява накърненото достойнство на потърпевшия и неговите близки, а страхът от кръвната мъст възпира донякъде престъпния порив.

Най-старият законодателен паметник, който е Законникът на Хамураби (ок. 2500 г. пр. Хр.) признава и предписва частното отмъщение. Този начин на отмъщение се среща и при келтите, арменците, грузинците, персите, римляните и гърците, а по-късно и при германци, французи и др. Институтът на частното отмъщение се наблюдава и при славянските народи.

Псевдомаврикий в Стратегикона (края на VI в.) съобщава за частно отмъщение при славяните, налагано, когато пострада чужденец – гост в техните земи. Там се казва: „Към чужденците (славяните) са любезни и грижливо ги прекарват от едно място на друго, където би станало нужда. Така щото, ако гостът пострада поради небрежността на този, който го е приел, то онзи, който му го е предал, започва война срещу него, считайки за свещен дълг да отмъсти за госта“².

Частното отмъщение в неговия първоначален вид се прилага за всякакви обиди и увреждания. С течение на времето правото за мъст се съсредоточава на по-тежките престъпления. Кръвната мъст продължава да съществува и през по-късните епохи. Данни за нейното приложение се срещат в историческите извори на руското, полското, чешкото, сръбското право – Руската правда, Полския и Винодолския статут, Правдата

¹ Бобчев, С. История на старобългарското право. С.: Албатрос, 1998, с. 341.

² Mauricii Artis militaris libri duodecim Гръцки извори, II, с. 281.

на Ярослав, Душановия закон и др³. В Руската правда (съставена през 1016 или 1036 г.) се казва: „Ако човек убие човека, то братът отмъщава за убийството на брат си, за бащата – синът или синът на брат му, или племенникът от страна на сестрата; ако няма никой, който да отмъсти, да се дадат 40 гривни за убития!“⁴

За кръвната мъст има косвени указания в Отговорите на папа Николай. В отговорите си папата съветва за въздържане от жестокост. Показателен в това отношение е текстът на гл. 83 от Отговорите на папа Николай. Княз Борис е запитал папата позволено ли му е да съди углавните провинения⁵. Въпросът показва, че правораздавателната компетентност на българския княз не е била безспорна във всички сфери на наказателното право. И по времето на княз Борис частното отмъщение продължава да съществува⁶.

В текстовете на Закона за съдене на хората се вижда, че кръвната мъст се прилага като проявление на правосъдие. Съгласно чл.17 се наказва нарушителят на азилното право, а чл.18 предвижда наказание за онзи, който по пътя на само-разправата урежда имуществен спор с друго.

Прилагането на кръвната мъст е свързано с неудобства за обществото. Отмъщението е извършвано не само спрямо виновния, но и спрямо неговия род. Тези кървави избивания подкопават устоите на цялото общество, пречат на развитието на стопанския живот, отразяват се зле върху морала на обществото и това налага да се сложи край на практиката на частното отмъщение. Още в условията на първобитно-общинния строй се забелязват наченки за замяна на кръвното отмъщение с други способности за наказване на виновния. Засилва се ролята на родовите старейшини, те започват да се явяват като помирители между враждуващите, опитват се да прекратят конфликта помежду им чрез плащане на откуп. Откупът е даван от виновната страна на пострадалата и той по своите размери се равнява на извършеното престъпление.

Еволюцията от мъст към откуп (*compositio*) е извършена продължително и постепенно, като

за този преход спомагат някои външни фактори като икономическо-културния напредък и християнството. Законодателната власт в християнската държава се намесва и започва да замества кръвната мъст с откуп според закона при избягването на престъпника. В икономическото си развитие обществото напредва и това допринася за по-големия интерес на хората към материалните блага, които се създава при появата на частната собственост. Откупът се появява при една вече по-развита стопанска действителност. Тази действителност изисква да престанат взаимните отмъщения, които са били пречка за стопанския живот. Първоначално откупът е даван в натура (храна, покъщнина, сечива и др.), а впоследствие – в пари. Неговият размер е определян от посредници между виновната и пострадалата страна. Те идвали от името на потърпевшия, за да предявят своите искания или в някои случаи от името на виновника. С течение на времето родовите старейшини стават такива посредници, тъй като те са първите органи за управление и координиране на взаимоотношенията между отделните родове вътре в племето. Като най-уважавани лица в даденото време, като хора с авторитет, родовите старейшини се намесват в качеството си на помирители между враждуващите страни и така се опитват да прекратят свадата помежду им, да спрат прилагането на кръвната мъст чрез плащане на откуп.

За приложението на откупа при славянските племена има доста сведения. За западните славяни най-главните паметници са: съчинението на летописеца Козма Прашки и статутът на крал Отон. За русите – Руската правда. Многобройни свидетелства за откупа се намират и за сърбохърватските племена⁷.

Кръвната мъст не изчезва напълно, когато се появява откупът. Тя още дълго време се прилага редом с него, но постепенно откупът прекратява порочната практика невинни хора да плащат с кръвта си за престъпленията на други. Той, при своята поява се прилага в изключителни случаи. Пострадалият, поради своя характер или по-

³ Подробно вж. **Петрова, Г.** История на българската държава и право. Част I. Средновековие. С.: Сиби, 2008, с. 165.

⁴ Русская правда краткой редакции (по Академическому списку), ст.1, Памятники права Киевского государства, составитель доц. А. Зимин. Москва, 1952, с. 72.

⁵ „Si liceat vobis de criminalibus peccatis aliquem iudicare, consulitis.“ (Вие питате дали ви е позволено да съдите някого за углавни престъпления) – *Responsa Nicolai I papae ad consulta Bulgarorum*, Латински извори, II, с. 115.

⁶ **Андреев, М., Ф. Милкова**, История на българската феодална държава и право. С.: Софи-Р, 1993, с. 225.

⁷ **Ангелов, Д.** История на средновековната българска държава и право. С.: Булвест 2000, 1992, с. 103.

ради особеностите на конкретния случай, не изпълнява приетия ред: кръв за кръв. „В знаменития труд на Вилда (Das Strafrecht der Germanen. Halle, 1842) се срещат такива случаи от германското право. Убиец, разкаян за извършеното, идва при бащата на убития и му предлага откуп в пари. Бащата отхвърля това предложение като казва, че той не желае да носи сина си в кесията си. Тогава убиецът слага главата си в коленете на бащата и му предлага да го убие. Бащата не се решава да сече сложената глава и работата свършва с това, че той се отказва от мъст, а получава парите в подарък. Така че, макар и бащата да може да мъсти за сина си, предвид на исканата прошка, заявеното разкаяние на убиеца, той туря край на мъстта чрез помирение и получава подарък”⁸.

„Правото” на откуп се предявява не само към дееца, но и към неговия род. Обичаят на „композициите” е практикуван и от българите. Частното отмъщение е прилагано за онези, които не могат да платят откупа. Той се разпространява бързо. За разпространението на „compositio” в България се говори в обширната редакция на Закона за съдене на людете (ЗСЛ) в статията за „враждата” – „Ако някой извърши убийство, пророкът и законодател Мойсей наредил да отиде ръка за ръка, око за око и глава за глава, а който се откупи, да се прогони от тази земя”⁹. Доказателства за практикуването на „откупа” се намират и в по-късните наши хрисовули от VIII, IX в., където се говори за т.нар. „фун” – глоба, плащана от виновника при извършване на убийство. Откупът е даван на пострадалия род. Тъй като той заменя мъстта, дълго време откупът се счита за еквивалент на кръвта. Това разбиране за частния му характер се променя и с времето държавната власт започва да иска част от откупа за нарушението мир от страна на виновния.

Престъпленията, които са най-важни от гледна точка на господстващата класа са наказвани от държавната власт. Така държавата се занимава с тези престъпления, които засягат нейната сигурност – бягство от сражение, лошо поддържане на оръжието, посегателства срещу владетеля.

Със създаването на българската държава и засилването на нейното влияние, се забелязва промяна при прилагания векове наред частен почин при раздаването на правосъдие и изместването му с намесата на държавата. Правораз-

даването е извършвано от специални правораздавателни органи. Формирането на правораздавателен апарат не слага край на практиката на кръвната мъст, респ. на композициите. Тези два института се запазват у нас и през първите векове от съществуването на българската държава. Постепенно, със засиления административен централизъм и с преодоляване на остатъците от родово-племенната уредба, те са прилагани все по-рядко¹⁰.

Основната наказателна санкция, прилагана след покръстването и със засилването на държавната власт е налаганата от държавата наказателна санкция. Чрез създаването на законодателство постепенно държавата е започнала да изземва функцията по защита на поданиците си, като са регламентирани престъпни състави, определяни са били наказания и се осигурявало изпълнението им. Престъпни състави и наказателни санкции са установени във Византийската Еклога, Земеделския закон и Закона за съдене на людете при запазване действието на обичайното право. При писаното право съставът на наказателното деяние и санкциите отразяват интересите на господарската феодална аристокрация, а при обичайното право те са подвластни на традициите, родени от народа. Санкциите при писаното право са по-сурови, докато при обичайното постепенно глобата се оформя като основна наказателна санкция. Впоследствие тя се възприема и в писаното право като санкция.

След покръстването отмъщението се счита за укоримо действие, което противоречи на православно учение за неотвърщане на злото със зло и за опрощаване на греховете. Това учение трябва да се приложи на практика и да се премахне частното отмъщение като наказание и като обществена проява. Освен това господстващата класа, която се чувствала злепоставена, поради еднаквото третиране на нарушителя, също не гледала на частното отмъщение с доверие. Това налага замяната му с публичноправно преследване и наказване на престъпленията. Така, с цел да се ограничи частното преследване и да се замени със законова уредба в първия оригинален старобългарски правен паметник – Закона за съдене на людете, се възприема от Еклогата института на азилното право – правото на убежище. Този институт по своята същност се явява противодействие срещу свободната проява на частно

⁸ Цитатът е от: **Бобчев, С.** История на старобългарското право. С.: Албатрос, 1998, с. 340.

⁹ **Тихомиров, М.** Закон Соудный людем пространной и сводной редакции. Москва, 1961, с. 105.

¹⁰ Подробно вж. **Ангелов, Д.** История на средновековната българска държава и право. С.: Булвест 2000, 1992, с. 105.

отмъщение¹¹. Законодателството на първите християнски владетели възприема правото на убежище. Константин Велики обявява за убежища всички черкви. Теодосий II разширява това право и на всички здания, принадлежащи на черквите. Папите признали всички манастири за убежища. Нашият ЗСЛ в ст.16 възприема този възглед за правото на убежище. Според тази наредба, прибягне ли някой виновен в черква, частният тъжител не може да се опитва насила да го изкара оттам; прибягналият там се съди по закона.

Основна наказателна санкция според обичайното право на южните славяни е глобата. Тази санкция се среща най-често в текстовете на Винодолския закон и на Полицкия статут. Според Винодолския закон с глоба се наказват грабежът, убийството на феодално зависим селянин, изнасилването, ношната кражба, насилието, палезът (чл. 6, 31, 56, 7, 11, 62). Чл. 27 от Винодолския закон гласи: „И ако някой мъж злонамерено е скъсал на една жена забрадката или кърпата от главата и (това) би могло да се докаже с трима добри мъже или жени, ако се предяви тъжба за това, нека плати 50 либри; от това господин князът нека вземе 40 солди, (а) тази, която е била посрамена – 48 либри. Но ако жена скъса на (друга) жена казаната по-горе кърпа, плаща 2 либри на (княжеския) двор, а на нея – 2 овци. Ако ли там не е имало добри свидетели, нека се закълне този, който отрича, че не е сторил това и нека бъде свободен.“ Чл. 28 от Винодолския закон казва: „И ако мъж или жена каже неприлична дума или хула (ругатия) на някой мъж или на някоя жена и (това) може да се докаже с един достоверен свидетел, или мъж, или жена, ако там не е имало други свидетели, нека плати на (княжеския) двор две либри, а на страната, на която е казал – две либри.“ Чл. 31 гласи: „И ако някой убие кмет или от кметски род и би могло да бъде заловен, нека плати глоба 100 либри, а на общината на онзи град, от който е убитият, 2 либри. От тези 100 либри трябва да имат: децата на убития, ако той има деца – половината, а другата половина – неговите роднини. Тази глоба плаща виновния. Ако той избяга, трябва да платят половината от глобата неговите роднини, а половината – неговите наследници, ако ги има. Но ако може да бъде хванат, преди да бъде платена вражда или да е постигната спогодба, нека над него се извърши възмездието, а неговите роднини нека бъдат свободни“¹². Тези текстове

разкриват развитието на глобата във Винодол. При убийство са запазени най-старите разрешения на прехода от откуп към налагана от публичната власт глоба. Глобата в огромната си част е отивала в полза на потърпевшия и на неговите близки, а общината е получавала само 2% от глобата, князът нищо не е получавал (чл. 31 от Винодолския закон). За по-леките провинения, санкционирани от чл. 27 и 28, разрешенията са по-различни. При обида чрез действие – скъсване на забрадката или кърпата на някоя жена, което тогава се е считало за много тежка обида, виновният е плащал много голяма глоба – 48 либри на потърпевшата, а на публичната власт – 2 либри в полза на княза. При обида с думи потърпевшият е получавал само две либри, но за княза е бил запазен същият размер глоба, както и при обидата с действие – две либри. В чл. 41а от Полицкия статут е предвидено, че при извършване на грабеж виновният е трябвало да заплати 100 либри глоба, от които половината на страната, а другата половина – на общината. Полицкият статут предвижда глоба за онзи, който е предизвикал свада и побой, за счупен в побоя зъб, за отсечен нос и обезобразено лице, за убийство, за обида чрез действие, за обида с думи, за кражба (чл. 35а, 35с, 37а, 39а, 44, 44а).

За глобите правните ни паметници съдържат доста материал. Те са налагани при увреждане или противозаконно присвояване на частна собственост. При увреждане на частна собственост причинителят заплащал обезщетение за загубите. Много примери за глоби, които са налагани при увреждане на движими и недвижими имущества се намират в Земеделския закон, Еклогата и ЗСЛ. Глобите, които са налагани при увреждане на частна собственост, са вземани само от пострадалия без фиксът да е предявявал претенции. Докато при извършване на кражди или насилствени присвоявания на чужда вещ (т. нар. разбой), виновният удовлетворявал не само пострадалия чрез връщане на вещта или нейната стойност, но и плащал известна глоба в полза на държавното съкровище, което се явява материална санкция за извършеното от него престъпление.

Според Еклогата (Византийска Еклога, т. XVII, ст.11; Славянска Еклога, т. XVI, ст. 39) богатият крадец плаща двойната цена на откраднатата вещ, бедният се наказва с бой и заточение. Състоятелният прелъстител се осъжда да даде

¹¹ Подробно вж. **Петрова, Г.** История на българската държава и право. Част I. Средновековие. С.: Сиби, 2008, с. 168.

¹² **Андреев, М.** Избрани трудове. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2013, с. 660.

на прелъстената девойка една литра злато, бедният се наказва с бой и заточение (Византийска Еклога, т. XVII, ст. 29; Славянска Еклога, т. XVI, ст. 15). В Земеделския закон е предвидено, че кражба на жито при първо извършване се наказва с бой, при второ извършване – със заплащане в двоен размер, при трето извършване – с ослепяване (чл. 68 Земеделски закон). Земеделският закон предвижда двойно заплащане на шетата при умишлен палеж на чужд участък, дървета или кола. Еклогата и Законът за съдене на хората също предвиждат заплащане в двоен размер за подпалилия чужда гора. Глобата като наказание в полза на потърпевшия присъства в много текстове на Земеделския закон за някои не особено тежки престъпления, свързани с увреждане на движима и недвижима собственост, а също така в Еклогата и в ЗСЛ – за престъпления против нравствеността, когато деецът е състоятелно лице. Среща се самостоятелно или заедно с друго наказание.

Законът за съдене на хората е най-старият оригинален славянски правен паметник, за първоизточник на който е послужила Византийската Еклога и най-вече нейният титул XVII. Чл. 1 от Закона за съдене на хората¹³ казва, че „всяко село, в което се извършват езически обреди или заклинания, трябва да се отдаде на божия храм; онзи, който извършва обредите и заклинанията, да се продаде с целия си имот, а цената да се даде на бедните”. Чл. 2-и предвижда във всеки спор, обвинение и донос князът и съдията да не съдят без много свидетели и да казват на съдещите се: „ако не доведете свидетели, както божият закон повелява, очаквайте да получите същото наказание, което сте искали за другия”. Със свидетелски показания се занимава и чл. 7. Чл. 3-и нарежда как трябва да се разпределя военната плячка „според това, което е казано, писано и предадено от пророк Давид”. От чл. 4-ти до 13-и се предвиждат наказателни санкции за провинения срещу половия морал и християнската етика (блудство с робиня, блудство на калугер, женитба на кръстница и кръщелник, прелъстяване на девица, изнасилване на девица, съвкупление с чужда годеница, кръвосмешение, двуженство). При престъпленията против половия морал и при умишления палеж – санкциониран от следващия текст, който единствен установява смъртно наказание – се предвижда възможността по преценка на съда тежкото светско наказание (смърт, членовредителство, продажба в робство) да бъде заменено с църковна епитимия. Епитимийно нака-

зание може да се наложи и заедно със светското, но само когато последното е сравнително леко (глоба, бой). Относно тежките провинения (съвкупление с девица чрез принуда в пусто място, посегателство върху чужда годеница) епитимия не се допуска и не съществува възможност за смекчаване на суровото наказание, предвидено от светския закон. Следващите текстове от закона се занимават с палежа (чл. 14 и 15). Останалите текстове разглеждат въпросите: уреждане на азилното право; на съдебния процес; на бракоразводните основания; санкции срещу самоуправство и срещу квалифицирани кражби, срещу вероотстъпничество и др. Анализ на разпоредбите показва, че Законът за съдене на хората не само е отражение на конкретните условия, политика, но и средство и механизъм, чрез който държавата и българският владетел се стремят да узаконят процеса на християнизация на България. Доказателство са предвидените наказания, освен светски наказания са предвидени епитимийни. ЗСЛ е един специален наказателен закон, чиито норми са насочени срещу деянията и действията, противоречащи на държавната политика, налагани, за да се утвърди християнството като държавна религия.

Според Душановия закон, когато властелин убие себър (свободен селянин), той трябва да заплати 1000 перпера. Ако себър убие властелин, той трябва да заплати триста перпера глоба и трябва да се отсекаат и двете му ръце (чл. 94 от Душановия закон). Ако властелин обиди властелич, наказанието е 100 перпера глоба; ако властелич обиди властелин, освен със 100 перпера глоба той се наказва и с бой с тояга (чл. 49 от Душановия закон). Например, при кражба на кон крадецът бил длъжен да плаща т.нар. „конски тат”. За този вид глоба се споменава във Виргинския хрисовул от 1277 г. и Ореховския хрисовул от 1347 г. Глоби са налагани и при престъпления срещу нравствеността, срещу личния и обществен морал (отнемане честта на девойка, кражба на мома, пропъждане на съпругата от нейния мъж без законен развод и др.). И при тези престъпления глобите са давани в полза на пострадалата страна. Заедно с това известна част оставала в полза на фиска. При грабеж на мома извършителят плащал на държавното съкровище т. нар. „девичи разбой”. За този вид наказание се споменава във Виргинския хрисовул. При пропъждане на жената без законно основание и развод се плащал т. нар. „разпуст”, за който се споменава в Ореховския хрисо-

¹³ Ганев, В., Законъ соудный людъмь, София, 1959.

вул. При извършване на убийство също са налагани глоби. Тази практика е продължение на „откупа“, който заменя старото *ius talionis*. Глобата е давана в полза на роднините на убития заради понесената от тях загуба. Наред с това глоба вземал и фискът – това е т.нар. „фун“¹⁴.

Късната южнославянска компилация Закон на Константин – Юстиниан разкрива широко приложение на наказанието глоба, а по-характерно е, че компилаторът е заменил в много случаи неподходящи от гледна точка на славянското обичайно право наказания – лишаване на виновния от дрехите му, остригване на косите, жигосване – наказания, предвидени в Земеделския закон и Еклогата – с глоба.

Българските царски грамоти дават информация за това как глобата като наказание е прилагана по време на Второто българско царство. Те установяват колективна наказателна отговорност в тежест на село, на територията на което са извършени определени престъпления: убийство, кражба на коне, похищение на девойка и др.¹⁵

При определяне на наказанията феодалното право изхожда от известни предпоставки, свързани със субекта и обекта на престъплението. Това показва съсловния характер на феодалната наказателно-правна система. При определяне на наказанието било важно към каква социална група спада субектът на престъплението. Същото условие е вземано под внимание и с оглед обекта на престъплението и на лицето, спрямо което е извършено противоправното деяние. И обичайното право на южните славяни в много случаи не налага еднакви наказателни санкции на представителите на господстващата класа и на феодално зависимото селячество, въпреки че там различието не е било така ярко проявено. Така убийството на някого от хората на княза се наказвало с кръвна мъст, а не с глоба – чл. 29 от Винодолския закон; членовредителство, нанесено на същите, се наказвало с глоба, размерът на която не бил предварително определен от Винодолския закон, а определянето му било предоставено на княза – чл. 30 Винодолски закон.

По българското обичайно право са наказвани сравнително по-леки провинения. По-тежките престъпления – убийство, разбойничество и др. и всички престъпления против държавната власт са наказвани от османския съд по османското право. По българското обичайно право са наказвани престъпления като: кражби на предмети

със сравнително ниска стойност, повреди на имот, телесни повреди, обиди и неморални деяния. Наказанията, които са налагани са парични, телесни и опозорителни. По-тежки наказания, като смъртното наказание, заточение в крепост, дългогодишен строг тъмничен затвор, са налагани само от османския съд. Най-често прилаганото наказание по обичайното право е глобата. С глоба са наказвани поврежданията на имот, кражбите, обидите. Прилагали са се и телесните наказания. По-рядко се прилагало запирането. Много тежки са били опозорителните наказания, свързани с развеждане на виновния из селото. Българското обичайно право проявявало снизхождение към онези, които са извършили кражба от сиромашия или за да нахранят децата си. В такива случаи се стигало до опрощаване на виновния или до замяна на глобата с няколко тояги бой. Наказателните санкции за кражбата са били: глоба, бой и опозорително наказание – развеждане на виновния из селото с откраднатите вещи. Понякога тези наказания са прилагани кумулативно – бой и глоба; опозорително наказание и бой. За повреда на имот на някои места общината е налагала глоба на виновния (Самоковско), а на други (Пловдивско) – бой и винаги са присъждани в полза на потърпевшия причинените щети. Когато виновният е бил безимотен или малоимотен или когато щетата е причинена неволно, вредите и загубите са разделени на две части – едната половина е заплащал този, който е причинил щетата, а другата половина оставала в тежест на стопанина на увредения имот. Обезщетението, веднъж определено, не се е опрощавало, докато глобата, ако глобеният бил много беден, понякога се заменяла с бой или запиране. При телесните повреди се плащало обезщетение на потърпевшия. В Искрецко се практикувал и друг способ за обезщетяване на пострадалия. Виновният трябвало да му работи, докато потърпевшият се поправи. За обида и клевета като наказателни санкции са налагани бой и глоба¹⁶.

Може да се обобщи, че първото наказание по нашите земи е кръвната мъст, което постепенно е изместено от откупа. Нашето наказателно право през VIII – IX в. не е още напълно развито. Забелязва се неустановеност за квалифициране и наказване на престъпни деяния, които увреждат частни лица. Все още се прилагат обичаите на първобитно-общинния строй – *ius talionis* и *compositio*. С течение на времето и с появата на законодателство откупът с неговия частен характер

¹⁴ Ангелов, Д. История на средновековната българска държава и право. С.: Булвест 2000, 1992, с. 266 и сл.

¹⁵ Андреев, М., Ф. Милкова. История на българската феодална държава и право. С.: Софи-Р, 1993, с. 227.

¹⁶ Андреев, М. Избрани трудове. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2013, с. 777 и сл.

е заменен от глобата като наказание. С появата на откупа, който еволюира в глобата, постепенно са спрели кървавите разпри, характерни за най-старото наказание – кръвното отмъщение. Сложило се е край на погубването на невинни човешки жертви. Когато кръвното отмъщение е било единственото наказание, което са познавали в най-старите исторически епохи, частният мъстител е бил решаващият фактор. Целта на наказанието е била лично удовлетворение. Това наказание чрез мъст, а впоследствие и чрез откуп в неговия първоначален частен характер е едно несправедливо и неравномерно наказание. Държавата вече като организирано общество налага наказанието заради нарушението на мира от страна на виновния. Кръвното отмъщение за виновния или неговия род отдавна е вече история. Чрез наказанието трябва да се възпитава нарушителят.

Глобата като санкция има много положителни страни – още след създаването на българската държава и прилагането на глобата като наказание приходите, които постъпват от нея се използват за поддръжка на войската и защита на държавата. И до днес глобата внася приходи в държавата, които се разпределят във важни отрасли. Наказанията, които засягат свободата на осъдените, са свързани с изразходване на средства от страна на държавата, докато глобата внася приходи в държавния бюджет. Глобата се предвижда в много състави от особената част на НК, повече като алтернативно наказание, по-малко като кумулативно и много рядко като самостоятелно наказание. Когато реализирането на глобата като наказание и нейното събиране се оказват практически невъзможни, би било полезно да има наказание, което да замести глобата и същевременно да се осъществят целите на наказанието по чл. 36 НК.

В следващите редове ще се спрем на глобата като предвидена санкция в Отоманския наказателен закон от 1858г., Наказателния закон от 1896г., Наказателния закон от 1951г., Наказателния кодекс от 1956г. и НК от 1968г., ще разгледаме как тя се е променяла с промените, които са настъпвали в Наказателния закон.

Отоманският наказателен закон (ОНЗ) от 1858г.¹⁷ регулира наказателните правоотношения с поданиците на Османската империя. Той възприема трипартидното деление на злодеяния, престъпления и простъпки с разделите: „За злодеяния и престъпления от обща вреда и за отре-

дените им наказания” (Глава първа), „За злодеяния и престъпления въз лица и за отредените им наказания” (Глава втора) и „За наказанията на ония, които постъпват против правилниците за предпазване на здравето и чистотата и които не се съобразяват с полицейските наредби” (Глава трета). В чл. 4 ОНЗ са предвидени наказанията, които могат да се налагат за престъпленията, а именно: затвор за срок по-дълъг от седмица, временно заточение, отстраняване от държавна служба и глоба. В чл. 5 ОНЗ са посочени наказанията, които се налагат при простъпките: затвор за срок от двадесет и четири часа до една седмица и глоба до сто гроша. В чл.10 се казва, че ако с присъдата е постановено да се заплати глоба или обезщетение, или да се възстановят откраднатите неща, първо се възстановяват откраднатите неща и се заплаща обезщетение и след това се заплаща глобата. Чл. 37 ОНЗ определя наказанието глоба, в чл.39 се казва, че „глобата се заплаща в полза на държавното съкровище”. ОНЗ предвиждал наказания, които въобще не са могли да се приложат в България като заточение и затваряне в крепост. Отоманският наказателен закон възприема следните принципи – законоустановеност на престъплението и наказанието, личната наказателна отговорност и това, че отговорни лица могат да бъдат лица със здрав разум. През 1880г. е приет и Устав за наказанията, които мировите съдии могат да налагат (УНМС)¹⁸. Той предвижда класификацията на престъплението с оглед тежестта на предвидените наказания. В чл.1 от УНМС се казва, че за простъпките в устава мировите съдии определят следните наказания: изобличаване и забележки, парична глоба не по-голяма от триста франка, запиране не по-дълго от три месеца и тъмничен затвор не повече от шест месеца. Възприето е установеното вече в чл. 2 ОНЗ тройно деление на деянията: злодеяния, престъпления и простъпки, а в особената част на Устава е очертана системата на простъпките. Чл. 6 УНМС казва, че: осъдените на глоба, ако не са в състояние да я заплатят, подлежат на наказание запиране за не повече от три дни вместо глоба не по-голяма от петнадесет франка, а вместо глоба от петнадесет до триста франка подлежат на наказание затваряне за не повече от три месеца. В чл.10, ал. 3 е предвидено, че при налагане на наказанието глоба, като в закона е определен нейният максимален размер, в който може да се наложи, тя да бъде намалена

¹⁷ Императорският наказателен закон от 1858г. Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Отоманската империя. Съставител: Христо Арнаудов. Т. IV. С., 1886.

¹⁸ Устав за наказанията, които мировите съдии могат да налагат (УНМС), Обн. ДВ, бр. 51 от 11.06.1880 г.

по усмотрението на мировия съдия. Чл. 21 УНМС се казва, че „запрените в замяна на глобата се освобождават, когато внесат частта от глобата, която е съразмерна с останалия срок на записването или на работата”. Глобата като наказание е предвидена във всички глави и раздели на Устава. Тя е най-често срещаното наказание, било самостоятелно или алтернативно. Уставът ограничава прилагането на ОНЗ и създава предпоставки за приемането на първия български Наказателен закон.

Първият български Наказателен закон влиза в сила от 1 май 1896г. и се прилага у нас до 13 февруари 1951г. В него има деление на наказанията на главни и допълнителни. Като главни наказания са определени смъртното наказание, строг тъмничен затвор, тъмничен затвор, запиране и глоба. В чл. 28 от Наказателния закон от 1896г. е определено в какъв размер се налага глобата. Там се казва, че тя се налага в размер не по-малко от пет лева. Уточнено е, че в присъдата, която налага парична глоба, трябва да е определено в случай, че глобата не се внесе с колко време лишаване от свобода се заменя, като се пресмята за всеки пет лева не повече от един ден тъмничен затвор или запиране и се взема предвид за престъпление или нарушение е осъден виновния. Чл. 29 от Наказателния закон предвижда за изплащане на глобата да се даде на осъдения срок от три месеца от деня на влизане на присъдата в сила, въпреки че осъденият на глоба може да влезе в затвора за изпълнение на присъдата без да чака платежния срок на глобата. В чл. 57 от НЗ от 1896 г. се допуска заменяне на наказанието глоба за непълнолетните от 10 до 17 години с мъмрене от съда или настаняване във възпитателно училище.

От прегледа на Наказателния закон от 1896 г. може да се обобщи, че наказанието глоба, което се предвижда в Дял I – „За престъпленията и техните наказания”, се среща рядко, докато в Дял II – „За нарушенията и техните наказания” глобата е предвидена за почти всички видове нарушения като наказание. В доста от съставите тя се среща като самостоятелно наказание, а също и като алтернативно и много по-малко като кумулативна санкция. Глобата е предвидена за нарушенията и за тези престъпления, които са с по-малка степен на обществена опасност и когато не се налага да се прилага по-тежко наказание.

Първият български Наказателен закон от 1896 г. е отменен с приемането на новия Наказателен закон, който влиза в сила на 13 февруари 1951 г. Новост за българското наказателно право е концепцията за наказанието – то става целена-

сочено, налага се, за да се постигнат определени цели, които са изброени в чл. 21 от НЗ от 1951 г. Няма го вече това деление на наказанията на главни и допълнителни. В чл. 22 са посочени видовете наказания – лишаване от свобода, поправителен труд без лишаване от свобода, конфискация на част или на цялото имущество, глоба, лишаване от права и обществено порицание. За най-тежките престъпления, които заплашват основите на Народната република, както и за други особено опасни престъпления, като временна и изключителна мярка, се предвижда смъртно наказание, което се изпълнява чрез разстрелване. В чл. 27 се казва, че глобата се налага съответно с имотното състояние на осъдения и че не може да бъде по-малко от 250 лева. При невъзможност да бъде събрана, тя се заменя с поправителен труд, считано по 250 лева за един ден, но за време не повече от една година. Според ал. 3 на чл. 27 от НЗ от 1951 г. „глобата се събира от имуществото, останало от осъдения, и след неговата смърт, ако присъдата е влязла в законна сила преди това”, в следващата ал. 4 е упоменато, че „вещите, които не подлежат на конфискация, не могат да се продават за събиране на глобата”. За непълнолетните е предвидено поправителния труд и глобата да се заменят с обществено порицание – чл. 44.

В Наказателния закон от 1951 г. са определени целите на наказанието. При видовете наказания се забелязва и принципът на хуманизма. Смъртното наказание е предвидено като временна и изключителна мярка. Наказанието лишаване от свобода се съпровожда с подходящ труд, който се зачита за намаляване срока на наказанието, въведено е наказанието поправителен труд, което се изтърпява без лишаване от свобода, с работа в мястото, където осъденият работи, или на друго място. При конфискацията се забранява отнемането на необходимите на осъдения и на семейството му вещи за лична и домашна употреба и пособията за упражняване на занаята му, както и средствата за издръжка на семейството му за 6 месеца. Глобата трябва да се съобразява с имущественото състояние на осъдения. Наказанието обществено порицание, което е ново, се състои в публично обявяване на присъдата пред трудовия колектив на осъдения, чрез печата или по друг подходящ начин.

През 1956 г. е приет и първият български Наказателен кодекс. В него наказанията са предвидени в чл. 22. Те са 6 на брой – лишаване от свобода, поправителен труд без лишаване от свобода, конфискация на част или на цялото имущество, глоба, лишаване от права и обществено

порицание. Смъртното наказание е предвидено като временна и изключителна мярка и се изпълнява чрез разстрелване. В чл. 27 от НК от 1956 г. е предвидено, че „глобата се налага съответно с имотното състояние на осъдения”. Нейният размер не може да бъде по-малък от 10 лева. В ал. 2 на чл. 27 е уточнено, че тя се събира от имуществото, останало от осъдения и след неговата смърт, ако присъдата е влязла в законна сила преди това. В ал. 3 на чл. 28 се казва, че „вещите, които не подлежат на конфискация, не могат да се продават за събиране на глобата”. Чл. 36, т. 2 предвижда, че „при изключителни или многобройни смекчаващи обстоятелства съдът може да замени лишаването от свобода, когато не е предвиден най-нисък предел – с поправителен труд или глоба до 3000 лева, а глобата – с обществено порицание”.

От прегледа на НК от 1956 г. се вижда, че глобата като наказание се е променила за някои престъпления по отношение на стойността, за други престъпления тя е въведена като самостоятелна, алтернативна или кумулативна санкция. За по-леките престъпления, съответно с по-малка степен на обществена опасност се предвижда глобата като по-леко наказание.

През 1968 г. е приет нов Наказателен кодекс. Той запазва всичко положително, но също така в него са създадени и нови положения. Наказанията са уредени в чл. 37, ал. 1, като глобата е под т. 4. В чл. 47, ал.1 се казва, че глобата се съобразява с имотното състояние, с доходите и семейните задължения на дееца. Тя не може да бъде по-малка от десет лева. Ал. 2 на чл. 47 гласи, че „глобата се събира от имуществото, останало от осъдения, и след неговата смърт, ако присъдата е влязла в сила преди това”. Ал. 3 на същия член допълва, че „вещите, които не подлежат на конфискация, не могат да се продават за принудително събиране на глобата”.

Наказателният кодекс от 1968 г. до днес е бил неколккратно прередактиран, допълван с нови текстове и лишаван от други. По сега действащия НК глобата е предвидена в чл. 37, ал. 1, т. 4 като вид наказание. В чл. 47, ал. 1 е определен размера на глобата. Тя не може да бъде по-малка от 100 лева. На непълнолетните не може да се налага наказание глоба.

През 1982 г. е въведен нов раздел в НК – „Освобождаване от наказателна отговорност с налагане на административно наказание”. Той е предвиден в глава VIII, раздел IV. Чл.78 а. е изменян няколко пъти, като днес ал.1 гласи, че „пълнолетно лице се освобождава от наказателна отговорност от съда и му се налага наказание от

1000 до 5000 лева, когато са налице едновременно следните условия: за престъплението се предвижда наказание лишаване от свобода до 3 години или друго по-леко наказание, когато е умишлено, или лишаване от свобода до 5 години или друго по-леко наказание, когато е непредпазливо, деецът не е осъждан за престъпление от общ характер и не е освобождаван от наказателна отговорност по реда на този раздел, причинените от престъплението имуществени вреди са възстановени”.

Чл. 78а. не се прилага само в случаите, когато причиненото увреждане е тежка телесна повреда или смърт, или деецът е бил в пияно състояние, както и при множество престъпления, както и когато престъплението е извършено спрямо орган на власт при или по повод изпълнение на службата му. Към момента от близо 420 разпоредби от НК чл. 78а. е приложим за около 300 от тях.

От казаното дотук следва изводът, че в най-отдалечените от нас епохи единствената форма за наказване на престъпника за извършеното от него престъпление е кръвното отмъщение, чийто произход лежи в естественото противодействие на увредения или семейната общност срещу причинителя на неправда. Отмъщаването се явява не само като защита, но то се считало за достойнство. Тези саморазправи по пътя на кръвната мъст обаче усложняват обществените отношения. За да се избегнат жестоките разпри, състоятелните хора чрез преговори с рода на потърпевшия започват да се „откупват” от грозещата ги мъст. Така се появява системата на композициите, която постепенно измества кръвното отмъщение. При определяне на откупа в развитието на наказателната репресия определено участие започва да взема и държавата – по този начин се осъществява прехода от откупа като частноправна санкция към глобата като налагано от държавата наказание. Глобата е основна наказателна санкция според обичайното право на южните славяни. Тя се среща често в текстовете на Винодолския закон и на Полицкия статут. В тази насока ни дава данни и Законът на Константин-Юстиниан, който променя санкциите на доста наказателни състави, заимствани от византийските нормативни актове и Земеделския закон, с глоба. Още по времето на Първата българска държава разпоредби на правни паметници, повлияни от обичайното право (Крумовите закони, началния текст на ЗСЛ), установяват конфискация в тежест на помагачите на крадците, в тежест на езичниците. Конфискацията е била публичноправна, а не частноправна санкция. В средновековна България, която още при създаването си се е отличавала със силна

държавна организация, публичноправният характер на имуществените наказания отрано се е проявил. В Отоманския наказателен закон от 1858 г. глобата се среща като наказателна санкция за престъпленията и простъпките, а в Устава за наказанията, които мировите съдии могат да налагат от 1880 г. глобата присъства във всички глави и раздели като наказание. Тя е най-често срещаното наказание. В първия български Наказателен закон от 1896г. глобата се предвижда за почти всички видове нарушения, в следващия НЗ от 1951 г. и в Наказателните кодекси от 1956 г. и от 1968 г., тя е предвидена за много престъпления

като наказание, като е променян нейния размер. В действащия НК глобата се среща най-често като алтернативно наказание, по-малко като кумулативно и рядко като самостоятелно наказание. Тя е предвидена в много състави, в почти всички глави и раздели присъства, през годините е добавяна като наказание, отпадала е за някои престъпления, заменяла е в други случаи дадени наказания. Глобата се е прилагала, прилага се и днес като наказание за много престъпления и трябва да продължи да се прилага, тъй като тя има положителен ефект и роля в системата на наказанията по българското наказателно право.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Андреев, М., Ф.Милкова. История на българската феодална държава и право. С.: Софи-Р, 1993. // **Andreev, M., F. Milkova.** Istoriya na balgarskata feodalna darjava i pravo. S.:Sofi-R, 1993.

Русская правда краткой редакции (по Академическому списку), ст. 1, Памятники права Киевского государства, составитель доц. А. Зимин, Москва, 1952.

Бобчев, С. История на старобългарското право. С.: Албатрос, 1998. // **Bobchev, S.** Istoriya na starobalgarskoto pravo. S.:Albatros, 1998.

Петрова, Г. История на българската държава и право. Част I. Средновековие. С.: Сиби, 2008. // **Petrova, G.** Istoriya na balgarskata darjava i pravo. Chast I. Srednovekovie. S.: Sibi, 2008.

Ангелов, Д. История на средновековната българска държава и право. С.: Булвест 2000, 1992. // **Angelov, D.** Istoriya na srednovekovnata balgarska darjava i pravo. S.: Bulvest 2000, 1992.

Андреев, М. Избрани трудове. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 2013. // **Andreev, M.** Izbrani trudove. S.: Univ. izd. Sv. Kliment Ohridski, 2013.

Петрова, Г. Престъпленията в средновековна България. С.: Унив. изд. Св. Климент Охридски, 1992. // **Petrova, G.** Prestapleniyata v srednovekovna Balgariya. S.: Univ. izd. Sv. Kliment Ohridski, 1992.

Андреев, М. Българската държава през Средновековието. Изд. на Отечествения фронт, 1974. // **Andreev, M.** Balgarskata darjava prez Srednovekovieto. Izd. na Otechestveniya front, 1974.

Тихомиров, М. Закон Соудный людем пространной и сводной редакции. Москва, 1961.

Ганев, В. Законъ соудный людъмъ. София, 1959.

Арнаутов, Х. Пълно събрание на държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Отоманската империя. Т. IV. С., 1886. // **Arnaudov, H.** Palno sabranie na darjavnite zakoni, ustavi, nastavleniya i visoki zapovedi na Otomanskata imperiya. T. IV. S., 1886.